

Voorstelling "Tromtata" Foto Rudi Klumpkens

DE ZINGENDE TOREN

Tekst: door Wim Ruitenbeek, beiaardier
met dank aan Reinold van Zijl voor het delen van zijn kennis

In de jaren 1990 ontstond het plan om een nieuwe stad te laten verrijzen aan de westkant van Utrecht. Een megaproject waar tegelijkertijd het spoor tussen Utrecht en Amsterdam verdubbeld zou worden en de snelweg A2 overkapt om fysieke barrières tussen de oude en toekomstige stad te voorkomen. Stedenbouwkundige Riek Bakker had het ontwerp van de toekomstige stad voor 100.000 inwoners met de naam Leidsche Rijn al in grote lijnen klaar toen in 1997 een touringcar met een bont gezelschap, bestaande uit de stedenbouwkundigen Rob Krier en Christoph Kohl, de burgemeester en raadsleden van de toenmalige gemeente Vleuten-De Meern, een plaatsje onder de rook van Utrecht, en vertegenwoordigers van cultureel-maatschappelijke en religieuze organisaties op pad ging.

De busrit deed diverse zogenoemde Vinex locaties aan waaronder Rotterdam-Prinsenland, Den Haag-Ypenburg en Amersfoort-Vathorst. Hier werd met vertegenwoordigers van lokale voorzieningen gesproken over kansen en bedreigingen, betaal- en haalbaarheid, de menselijke maat en aandachtspunten voor het realiseren van een nieuwe woon-/leefomgeving.

Met een schat aan ideeën en inspiratie werd enthousiast de terugreis ingezet. Al gauw bleek dat een dergelijk megaproject niet te besturen viel vanuit twee gemeenten. De gemeente Vleuten-de Meern werd geannexeerd, de bouw van Leidsche Rijn kwam onder directe verantwoordelijkheid van de gemeente

Utrecht. Het nieuwe stadsdeel werd opgedeeld in tien deelwijken waarvan Vleuterweide de grootste zou worden met 6000 woningen voor 30.000 inwoners. Ook een winkelcentrum en centraal in de wijk een Cultuurcampus met daarin o.a. een VO-school voor 1800 leerlingen, een bibliotheek, een sporthal en een Kunstencentrum voor muziek, dans, drama en beeldende vorming stonden gepland.

ROMEINS ERFGOED

Tijdens de eerste grondwerkzaamheden werd de geschiedenis van dit gebied blootgelegd. De hele infrastructuur van een Romeinse grens (limes) werd gevonden: de grensweg, de oude Rijn en als kroonjuweel het schip 'De Meern 1'. Deze vondst

markeerde de start van omvangrijk archeologisch onderzoek, het grootste in zijn soort ooit in Nederland gedaan. De Meern 1 is het meest compleet bewaarde Romeinse rivierschip dat in Noordwest-Europa is gevonden. Anders dan de meeste vergelijkbare vaartuigen die we uit de Romeinse tijd kennen, werd dit schip niet kaal gesloopt en afgedankt: het ging juist in vol bedrijf ten onder. Dit gebeurde rond het jaar 190 in een kronkelige zijtak van de Rijn, mogelijk als gevolg van een navigeerfout. Hierdoor bleef een groot deel van de scheepsinventaris en persoonlijke eigendommen van de schipper bewaard in de kajuit, waaronder een unieke collectie gereedschappen. Het archeologische onderzoek leverde meerdere

Romeinse schepen, wachttorens en tal van bewaard gebleven gebruiksvoorwerpen op. Deze geven een verrassend inkijkje in het leven aan boord van een Romeins binnenvaartschip en vertellen samen het verhaal van 3000 jaar wonen en werken in het Nederlandse rivierengebied. Daarbij leverde het belangwekkende nieuwe inzichten op over het functioneren van de Romeinse limes in ons land.

AAN DE SLAG

Vanaf 2005 ontstond de woonwijk Vleuterweide met een dorps karakter, grachten en sloten, hofjes en herenhuizen met een typische jaren 1930 uitstraling. Grenzend aan het winkelcentrum verrees de Cultuurcampus waarbij de architecten een middeleeuws klooster als uitgangspunt namen; een plek om te wonen, te leren, te werken, ontmoeten, zorgen voor elkaar, ervaren en elkaar inspireren. Dit prachtige gebouw is ontworpen door het Rotterdamse kantoor VYA met Vera Yanovchinski als verantwoordelijk architect. De bouwkosten werden begroot op 35 miljoen. De gemeente Utrecht kende in die tijd de zogenoemde 1% regeling voor kunst waarbij € 350.000 mocht worden aangewend voor de realisatie van een kunstobject. De commissie die hiervoor werd aangesteld was het al gauw eens en besloot op deze plek een klokkentoren met een handbespeelbaar carillon te realiseren. Dit zou een belangrijk kunstproject moeten worden met een internationale uitstraling.

Muzikale glaskunst

Voor dit project werd glaskunstenaar en architect Bernard Heesen benaderd om een ontwerp te maken voor de toekomstige toren. Hij ontwierp een kunstobject met 750 bollen van glas. Bij het eerste overleg kwam de vraag of in deze toren ook een carillon geplaatst zou kunnen worden. De reactie van Bernard was

stellig: "Ik hou helemaal niet van een carillon" en hij vervolgde: "een klok is voor mij een omgekeerde vaas en die kan ik overigens wel blazen." Het was voor de commissie even schrikken, was hier wel de juiste kunstenaar uitgenodigd die een klokkentoren wilde ontwerpen zonder klokken? Maar gauw werd duidelijk dat er een enorme kans lag, een carillon van glas! En zo werd Bernard gevraagd zo'n "omgekeerde vaas" te blazen. Deze bleek verrassend goed te klinken. Omdat we van het wijnglas weten dat kristal een heldere klank oplevert werd met lood in het glaspoeder de tweede klok geblazen. Het resultaat: een prachtig klinkende klok. Gezamenlijk in een artistiek team, bestaande uit Bernard Heesen, Joep van Brussel en Bert Augustus (Kon. Eijsbouts), Boudewijn Zwart (beiaardier), Reinold van Zijl (klavierbouwer) en Roderik de Man (componist) resulteerde dit uiteindelijk in het grootste muzikale glaskunstwerk ter wereld met twee muziekinstrumenten.

DE KLOKKEN

Het bleek mogelijk om een bereik van vier octaven te halen, maar het blazen van een reeks van 50 te stemmen klokken bleek een uitputtende opdracht. De toonhoogte is onvoorspelbaar omdat de vooraf berekende wanddikte moeilijk exact te blazen is. Daarnaast heeft ook een glazen klok boventonen die nogal wispelturig en lelijk konden rondzingen. De klokken werden daarom tijdens het blazen handmatig in een mal gedraaid maar de grootte en dikte bleken toch veel minder secuur dan bij het gieten van een bronzen klok. Bernard heeft meer dan 1000 klokken geblazen om uiteindelijk 50 geschikte over te houden. Bij Koninklijke Eijsbouts werden deze exact gestemd door aan de binnenzijde van de klok glas weg te slijpen.

In het ontwerp van de toren had Bernard Heesen geen klavier en tractuur opgenomen. Door de kleurschakering van de 750 bollen aan de buitenzijde van de toren

Samen rond de mini Zingende Toren tijdens een voorleesconcert met als thema Annie M.G. Schmidt

moest het de suggestie wekken van een eindeloze hoogte. Een cabine in de toren zou dit verstoren. Om aan deze wens tegemoet te komen werd het klavier geplaatst in een ruimte naast de toren en is gekozen voor een elektronische verbinding naar een servomotor die een vrij hangende klepel naar de klok stoot. Een nooit eerder toegepaste techniek en vooral een zeer kostbare oplossing. De klepelbol is gemaakt van materiaal dat gebruikt wordt bij kunststof mallets. Sensoren bij de toetsen meten analoog de snelheid, dit maakt dynamisch spel mogelijk.

Reinold van Zijl bouwde een zogenoemd lineair klavier waarbij de boven- en ondertoetsen, net als pedaaltoetsen, op één lijn liggen. De afstand naar de boventoetsen is hierdoor met 30 mm verkleind. Dit zorgt voor een groter bereik in een hand en meer snelheid. Voor mij speelt dit zeer prettig.

KLANKSCHALEN

Bij de pogingen om perfect ronde klokken te blazen ontstonden ook objecten met een bijzondere vorm. Deze waren totaal niet geschikt als carillonklok, maar hadden wel elk een unieke klank. Te mooi om er niets mee te doen. Vijftig van deze klankschalen zijn in De Zingende Toren gehangen. Via een midi-verbinding zijn deze te bespelen met traditionele magneethamers. Meestal gebruiken we hiervoor een midi-keyboard. Dit tweede instrument zorgt voor een wonderlijk geluid dat nergens mee te vergelijken is. Van veel schalen is de toonhoogte niet te benoemen, enkele hebben zelfs twee of drie tonen in zich. Melodisch kun je ze dus niet inzetten, maar het is erg leuk om er ritmische improvisaties op te doen.

MINI ZINGENDE TOREN

In 2017 zag bovendien een derde instrument het levenslicht: Met twintig afgekeurde klokken waarbij

de boventonen door stemming niet in harmonie te brengen waren ontwierp Reinold van Zijl een mini Zingende Toren. Dit instrument laat van dichtbij de schoonheid van de klokken zien en is te bespelen met kloppertjes. Een uniek slaginstrument, zeer aantrekkelijk voor kinderen, maar bovenal in te zetten bij concerten en voorstellingen.

DE KLANK VAN KRISTAL

De klank van het glascarillon wordt door luisteraars omschreven als sprookjesachtig. Het is een vriendelijk geluid en heel toegankelijk, mede doordat de mineur tertsboventoon ontbreekt. Voor mij zijn de grootste verschillen met bronzen klokken de draagkracht en de balans in dynamiek. Op het plein is veel akoestiek. Zeer fraai als het rustig is, maar zijn er veel mensen tijdens een markt of passeren er winkelwagentjes, dan legt het glascarillon het af tegen het rumoer. Op een beiaard zorgen de basklokken voor veel klankvolume, op het glascarillon is het onderste octaaf juist vrij zacht. De meeste klank zit in het derde octaaf. Originele beiaardmuziek met melodieën in de bas werken dus niet, over het algemeen klinkt repertoire dat past op een lichte beiaard hier goed.

DE BESPELER

Van 2009 tot 2011 was Boudewijn Zwart de eerste beiaardier van De Zingende Toren. Sinds 2012 is de schrijver van dit artikel de vaste bespeler van het glascarillon. Het speelseizoen loopt steeds van april t/m september, in de winter is het te koud voor de klokken en staat het carillon uitgeschakeld. Er zijn wekelijkse bespelingen op woensdagmiddag en jaarlijks enkele concerten op zaterdagochtend.

De Zingende Toren is een van de weinige torens waar de beiaardier geen trap beklimt. Het klavier staat in een ruimte van het cultuurge-

bouw en kan vandaaruit bespeeld worden. Bij mooi weer speel ik buiten! Het klavier wordt dan het plein op gereden naast of onder de toren. Je hebt dan continu contact met je publiek. Kinderen komen naar je toe, willen soms iets spelen of een verzoekliedje aanvragen. Andere luisteraars hebben allerlei vragen over de toren, instrument en het vak van beiaardier. Ik vind die interactie bijzonder leuk. Bovendien zorgt deze positie ook voor een geweldige mogelijkheid van samenspel met andere musici tijdens een concert of bij een voorstelling.

CONCERTEN

Naast de reguliere bespelingen zijn er veel bijzondere concerten geweest. In het kader van het Gaudeamus Festival voor nieuwe muziek hadden we een concert met Erik Bosgraaf waarin we vier nieuwe composities voor glascarillon, elektronica en blokfluit uitvoerden. We sluiten aan bij zoveel mogelijk lokale festivals en organiseerden samenspel met koren, dans en allerlei verrassende combinaties zoals kistorgel, fluit, klarinet, harp, nyckelharpa, zingende zaag en saxofoon. Geweldige herinneringen heb ik ook aan de concerten met Gildas Delaporte (1964-2020). De klank van het glascarillon combineerde zo geweldig

Jonge violiste en de Zingende Toren tijdens het open podium

met zijn warme stem en die diepe contrabas. Het publiek werd geraakt door de sfeer van zijn chansons en bovenal was het een feest om met hem samen te musiceren.

In samenwerking met de bibliotheek, die ook op de campus is gevestigd, organiseer ik jaarlijks een voorleesconcert rondom de geboortedag van Annie M.G. Schmidt. Ik speel haar bekendste liedjes, meestal op muziek van Harry Bannink of Paul Chr. van Westering en tussendoor leest Annelies van de bieë gedichtjes en verhaaltjes. Een aantal keren organiseerden we een open podium. Amateur-muzikanten en leerlingen werden uitgenodigd om hun instrument en bladmuziek voor begeleiding mee te nemen. Zo speelde ik onder andere samen met een jonge violiste, wat door de akoestiek op het plein bijzonder goed tot zijn recht kwam, maar ook met een bastubaspeler, hij nam de muziek mee van De Zwaan van Saint-Saëns.

Door de vriendelijke klank en de directe zichtbaarheid van de beiaardier is De Zingende Toren zeer geschikt om voorstellingen te houden. Richard de Waardt en Dina Verheyden speelden er hun bewerkingen van Peer Gynt en Reinaart de Vos. De Tilburgse componist Fons Mommers schreef bij de presentatie van de Mini Zingende Toren 'Tromtata Zingtata', uitgevoerd op het glascarillon met Cor Links (slagwerk en mini-toren), Johan Pols (stem), en Paul Hoogenboom (klarinet).

We mogen vaststellen dat de Zingende Toren het muzikale hart vormt van het centrum Vleuterweide. Tijdens de bespelingen is het meestal levendig en gezellig druk op het plein, veelal ouders met kinderen met bestemming Kunstencentrum of Bibliotheek, of mensen die zomaar op het uitnodigende geluid afkomend. Regelmatig zie je op het plein kinderen meedansen met de muziek vanuit de toren.

Voorstelling "Tromtata" Foto Rudi Klumpkens

Voorstelling "Tromtata" Foto Rudi Klumpkens

GEDICHT

Rondom de totstandkoming van de toren schreef Ingmar Heytze, destijds stadsdichter van Utrecht, onderstaand gedicht. Het staat in de bundel "Utrecht voor beginners" (Uitgeverij Podium, 2009). De eerste en laatste regel zijn gebaseerd op "Ode aan Den Haag" van Gerrit Achterberg.

*Leidsche Rijn. Je wrijft erover en het glimt.
Glazen mensen achter glazen gevels heffen
waterglazen: alles transparant en elke dag
weer helderder dan gisteren. Leidsche Rijn,*

*ze stampen het uit de klei waar je bij staat.
Men woont daar, dankbaar, in toekomst
met uitzicht, vooruitgang is eeuwig, de tijd
slaapt diep onder de grond. Leidsche Rijn,*

*toren van zilver met een glazen carillon –
duizend bollen, honderd klokken,
vijf octaven. Wacht op windkracht elf;
je tikt ertegen en het zingt.*

UNIEK

Voor zover mij bekend bestaat er nergens anders ter wereld een glazen carillon. De Russische tsaar Peter de Grote had wel een door water aangestuurd kristallen carillon in zijn paleistuin, waarvan slechts één klok bewaard gebleven.

Wees welkom om De Zingende Toren te bekijken of te bespelen!

www.dezingendetoren.nl
www.wimdebeiaardier.nl

